

Paranoide personlighetsforstyrrelser og politisk makt

Kommentar
og debatt

Dersom politiske ledere har paranoide personlighetsforstyrrelser samtidig som øvrige mentale funksjoner er intakt, kan de bevare styringsevne og maktposisjon over tid. Dette kan bli særlig prekært i autoritære regimer hvor det ikke er prosedyrer for lederskifte. Ved historiske eksempler belyses samspillet mellom patologiske paranoide vrangforestillinger og den politiske atferd. De mest alvorlige konsekvenser oppstår når paranoide ideer eksisterer over tid i en diktaturstat sammen med rasjonalitet og effektivitet slik at vrangforestillinger settes ut i livet.

Paranoide tendenser kan også forekomme i vår tid i ekstreme ideologiske bevegelser, både med sekulær og religiøs forankring.

Da president Franklin D. Roosevelt døde i april 1945, strømmet kondolansbrevene inn til hans hustru Eleanor. Det hun mottok fra Josef Stalin, skilte seg ut fra de øvrige. Etter at han med noen få linjer først hadde uttrykt sin medfølelse og sympati, antydte han at presidenten kanskje var blitt forgiftet. Han fortsatte med å tilby sin assistanse i enhver etterforskning fru Roosevelt måtte iverksette (1). I en artikkel som drøfter sykdom og død blant amerikanske presidenter, omtales noe nærmere dødsårsaken til president Roosevelt (2). Offisielt het det at han døde av hjerneblødning som følge av høyt blodtrykk. Det er liten grunn til å tvile på at dette var korrekt, men da Eleanor Roosevelt avslø obduksjon, oppstod det en del diskusjon og rykter i medisinske miljøer. Alternativene som ble diskutert var imidlertid andre somatiske lidelser – Stalin var alene om forgiftningshypotesen. Før man ut fra hans kondolansbrev trekker den konklusjon at dette var et utslag av hans egen paranoide tilstand, bør man overveie prinsipielt hvordan patologiske forestillinger kan innvirke på atferd og hvilken politisk kontekst en politisk leder befinner seg i.

Politiske implikasjoner av lederes psykiske symptomer og avvik

Psykiske symptomer og avvikende reaksjonsmåter kan influere på atferden til politiske ledere på ulike måter. Prinsipielt kan det være fruktbart å skille mellom to konstellasjoner:

Nils Johan Lavik
Gaustadvegen 6 C
0372 Oslo

Den ene er når symptomene gir en tydelig generell svekkelse av de mentale funksjoner slik at lederen ikke lenger er beslutningsdyktig på viktige politiske områder. Det kan dreie seg om en klinisk manifest psykose, depresjon, demens og andre somatiske tilstander som ledsages av alvorlige psykiske symptomer. En slik konstellasjon kan være vanskelig nok og er særlig blitt diskutert når det gjelder amerikanske presidenter (3).

Men enda mer problematisk er den konstellasjon som oppstår når noen distinkt avvikende symptomer er til stede i en personlighet som ellers fungerer rasjonelt, målrettet og effektivt – dvs. tilstander som etter moderne terminologi kalles for personlighetsforstyrrelser. Blant disse viser historisk erfaring at det særlig er de paranoide tilstander som kan bli et problem. Følgende trekk ved den paranoide personlighet preger atferd og sosial funksjon:

- Vedkommende har uten tilstrekkelig grunn mistanke om at andre vil utnytte og skade ham.
- Er fylt av uberettiget tvil om lojalitet og troverdighet hos venner og medarbeidere.
- Har motstand mot å vise andre tillit av frykt for at informasjonen vil bli brukt mot ham.
- Tolker skjulte og truende meninger inn i harmløse bemerkninger og hendelser.
- Bærer vedvarende nag til andre og kan ikke tilgi fornærmelser og skader.
- Opplever på en overdreven måte hendelser som angrep mot egen anseelse og reagerer raskt med sinte motangrep.
- Har gjentakende mistanke om utroskap uten grunn hos ektefelle/partner.

Slike personlighetstrekk vil komme til syne i mange sammenhenger i et menneskes liv. Ifølge Robins & Post vil de særlig kunne bli eksponert på den politiske arena fordi der vil en aktør stadig måtte vurdere motiver og meninger både hos motstandere og medarbeidere (1, s 3–5). En paranoid politiker vil ha problemer med å skille uenighet fra fiendskap både hos motstandere og medarbeidere og vil dermed kunne havne i en irrasjonell virkelighetsforståelse.

Historien har atskillige eksempler på at en leder kan ha paranoide personlighetstrekk over tid uten å bli manifest psykotisk. Da skjer det ingen generell mental svekkelse, og evnen til å beholde makten er intakt. Det kan bli en tung skjebne både for befolkningen i hans eget land og for resten av verden.

Historisk og politisk kontekst

En karakteristikk av personligheten til en politisk leder må naturligvis vurderes opp mot den politiske kontekst han befinner seg i. Romerske keisere, eneveldige konger av Guds nåde og moderne diktatorer i fascistiske eller kommunistiske systemer kunne ofte ha gode grunner til å være mistenksomme. De kunne bli utsatt for attentater, planer om kupp og konspirasjoner. Derfor kan utryddelse av motstandere med brutale midler og persondyrkelse et langt stykke på vei oppfattes som rasjonelle motstrategier for å beholde makten.

Men også innenfor slike regimer er det grenser for hva som bør kalles «rasjonell mistenksomhet». Nettopp politiske ledere som har stor makt, synes også å ha tendens til å skaffe seg innbilt fiender. Nedenfor gjennomgås eksempler som illustrerer ledere med en politisk atferd som er blitt oppfattet som irrasjonell og som uttrykk for «galskap» også av observatører i deres samtid. De første fire eksemplene er valgt fra regimer med historisk og geografisk distanse til den demokratiske rettsstat. Det er gjort med hensikt fordi det er i autoritære regimer utslagene av kombinasjonen av makt og galskap blir mest dramatiske og varer lengst. Deretter refereres noen fenomener som viser at tendensen til paranoid tenkning heller ikke er helt fraværende i dagens politiske virkelighet.

Eksempler fra autoritære regimer

Gaius Caligula (12–41 e.Kr.)

Caligula var keiser i Roma i fire år fra 37 til 41. Ved siden av Nero (37–68 e.Kr.) er han den som oftest trekkes frem som et eksempel på «galskap» blant de romerske keisere. Hans karriere og bemerkelsesverdige atferd kan kort sammenfattes slik: Han kom til makten etter Tiberius fordi han i løpet av noen uker utmanøvrerte og drepte sin rival Tiberius Gemellus. Det første året han satt ved makten var vellykket og rolig. Men i hans videre regjeringstid forekom en rekke handlinger som ble oppfattet både som latterlige, skremmende og av noen som uttrykk for galskap. Under et felttog i nordområdene opptrådte han svært kritikkøst og udisiplinert. Hans ordre var kaotiske og motstridende. Han degraderte flere av de beste generalene uten grunn. Ved en anledning da han ikke fant motstanderens soldater der han forventet, kledde han ut noen av sine egne soldater slik at de så ut som de var fiender. Han utviklet etter hvert storhetsforestillinger, som viste seg blant annet ved at han

Josef Stalin (1879–1953)

gjorde krav på guddommelig status for seg selv og sin favorittsøster Drusilla. I tillegg til dette kom i økende grad impulsive seksuelle utskielser, incest, vanærende behandling av hellige steder og en ordre om å reise en statue av ham i templet i Jerusalem. Blant det aller mest ekstreme var hans plan om å utnevne sin egen hest til konsul.

Det dukket snart opp planer om å få ryddet ham av veien. Etter knapt fire år lyktes dette av en allianse mellom medlemmer av livgarden og noen senatorer. Han ble stukket ned i en korridor i palasset 28 år gammel.

Det er flere kilder fra hans samtid som angir at han på grunn av den atferd som er referert, ble oppfattet som «gal». Blant disse er filosofen Seneca (ca. 4 f.Kr.–40 e.Kr.) og historikeren Tacitus (ca. 56–120 e.Kr.) (4). Suetonius (ca. 70–120), som bl.a. var sekretær for keiser Hadrian og er kjent for sine biografier over de 11 første romerske keisere, er helt klar i sin oppfatning av at Caligula var sinnssyk. Han henviser til flere hendelser og karaktertrekk som omfatter krampeanfallet, impulsiv atferd preget av ekstrem brutalitet og keiserens eiendommelige blanding av to motsatte egenskaper. På den ene side var han overdrevent selvsikker – i andre situasjoner uhyre redd og vettskremt (5).

Det har i ettertid vært atskillig diskusjon både om hvor «gal» Caligula egentlig var og om arten av hans galskap. Når det gjelder arten av hans mentale forstyrrelse, har det vært fremkastet flere teorier, som også inkluderer somatiske lidelser. Katz argumenterer for at Caligula hadde en overproduksjon av skjoldbruskkjertelhormon og baserer seg på beskrivelser av en konstellasjon av fysiske fenomener som ledsager denne lidelsen (utstående øyne, avmagring på tross av stor appetitt) (6). Andre sykdommer som har vært nevnt, er epilepsi med utgangspunkt i hjer-

nens tinninglapp. Benediktson hevder dette ut fra beskrivelsen av Caligulas krampeanfallet og fordi han hadde de personlighetstrekk som noen ganger finnes som et permanent mønster hos pasienter med denne sjeldne type epilepsi (7). Noen har anført at beskrivelsene av hans irrasjonelle atferd er overdrevet og at de er blitt unødig fremhevet av hans fiender som ville sverte hans rykte (8). Men selv om man kan diskutere hvor patologisk Caligulas atferd egentlig var, er det ikke til å komme forbi at flere ulike kilder fra hans samtid var av den oppfatning at han var «gal». Det virker utvilsomt noe søkt at dette skulle være ren konstruksjon fra hans fiender. At teoriene om arten av hans «galskap» vil forbli kontroversielle, må man nok fortsatt regne med. På tross av noe usikkerhet om kildematerialet er Caligulas korte regime et klassisk eksempel på hva som kan skje når en diktator utvikler symptomer preget av vrangforestillinger om omverdenen og storhetsideer om seg selv og samtidig klarer å beholde makten. Da blir den politiske beslutningsprosess preget av irrasjonelle momenter, noe som gir undersåttene mange rasjonelle grunner til å frykte det verste.

Josef Stalin (1879–1953)

Telegrammet Eleanor Roosevelt mottok fra Stalin, illustrerer den politiske atmosfære han befant seg i. Den var så gjennomsyret av mistenksomhet og konspirasjonsteorier at det kan være problematisk å sortere hva som var Stalins personlige psykologiske paranoia og hva som var et trekk ved det politiske system han var en del av.

En systemforklaring kan støtte seg på at konspirasjoner og konspirasjonsteorier om indre og ytre fiender var en arv fra Tsar-Russland. Denne mistenksomhetens tankegang levde videre i det revolusjonære bolsjevikpartiet allerede da det arbeidet illegalt før revolusjonen i 1917. Den ble ytterligere befestet etter at de var kommet til makten. Den nye staten hadde reelle grunner til å frykte konspirasjoner. Den var omgitt av ytre fiender som under de såkalte intervensjonskrigene allierte seg med interne motstandere av revolusjonen i iherdige forsøk på å velte det nye regimet. Og etter at denne faren var avverget og partiet hadde konsolidert makten, var det duket for hensynsløs rivalisering internt mellom personer og fraksjoner. Stalin hadde derfor gode og «rasjonelle» grunner til å være mistenksom.

Flere biografier fremhever likevel at han hadde en tankegang og en forestillingsverden som ikke bare omfattet reelle fiender. Fra hans lange politiske karriere refereres ofte følgende saker som uttrykk for hans overdrevne mistenksomhet:

– Allerede i hans tidlige politiske karriere hadde han et sterkt behov for å kontrollere hvem som kunne bli medlem av kommunistpartiet. Partiet skulle være «en festning, hvor dørene bare var åpne for de verdige» (9).

– Etter at han hadde utmanøvrert Trotskij som Lenins etterfølger fortsatte hans mistro og forfølgelse av egne partifeller med en styrke og i et omfang som langt overskred en «rasjonell» begrunnelse for selv å beholde makten. De voldsomme anklager fra aktor under Moskvaprosessene var ikke bare rettet mot reelle rivaler som var ute etter å ta makten fra ham, men også mot oppkonstruerte fiender og usannsynlige konspirasjoner. Dette skapte sjokkbølger over hele verden – ikke minst blant mange politisk radikale i Europa. Sjøkket ble ikke mindre etter hvert som tilståelsene fra de tiltalte kom på løpende bånd. Det var et absurd teater. En av dem som hadde sett et håp om en bedre verden i «lyset fra øst», var forfatteren Arthur Koestler. Han satte ord på denne irrasjonelle verden i romanen med den treffende tittelen *Mørke midt på dagen*.

– Prosessene kom til å omfatte også store deler av offiserskorpset, med mange dyktige generaler. Man skulle tro at det måtte være mange rasjonelle grunner til å beholde dem på grunn av deres militære betydning i en kommende krig. Men dette hensyn måtte vike for hans overdrevne mistillit – kanskje ville de svikte ham og alliere seg med fienden.

– Tvangskollektiviseringen, deportasjonene i Sibir av store folkegrupper og oppbyggingen av hele Gulag-systemet var langt mer enn det som var nødvendig for å beholde makten. Det var en undertrykkelse av «imaginære» fiender som kostet det russiske folk enorme lidelser. Det har vært anslått at mellom 20 og 40 millioner gikk med – et tall som statistisk overgikk ofrene for Hitlerregimet (10).

– Robins & Post henviser til en formulering fra Khrustsjovs erindringer for å markere det særegne ved Stalins kombinasjon av mistenksomhet og brutalitet – «En ting er ikke å stole på folk. Det var hans rett, selv om hans ekstreme mistillit nok indikerer at han hadde et psykologisk problem. Men det er en annen ting når en mann tvangsmessig er drevet til å eliminere enhver han ikke stoler på» (11).

Biografier har forsøkt å spore Stalins personlighetstrekk tilbake til en ulykkelig barndom med en meget brutal far. Man har videre lagt vekt på hans opphold ved en autoritær presteskole hvor miljøet også var preget av brutalitet og manipulering (12). Det er meget mulig at dette la grunnlaget for en personlighet med den holdning at man var omgitt av en fiendtlig verden som bare ville en vondt og at man derfor ikke kunne stole på noen. For å overleve ble det da nødvendig å oppspore alle fiender og utrydde dem. Disse avvikende personlighetstrekk betyr ikke at han hadde noen alvorlig sinnslidelse (tilsvarende psykose) i klinisk forstand. Det er mulig at han i sine aller siste leveår, da han ble besatt av tanken om at det var et komplott av jødiske leger som ville forgifte ham, hadde en så sterk «realitetsbrist» at han passerte grensen for hva som

Adolf Hitler (1889–1945)

defineres som en alvorlig sinnslidelse i klinisk forstand (13). Denne kom da som et tillegg til hans livslange paranoide personlighetsforstyrrelse.

Hans tilfelle viser nødvendigheten av å kombinere en individuell psykologisk analyse med den historiske og politiske kontekst, for det finnes utvilsomt tallrike individer med personlighetstrekk som likner Stalins, uten at de dermed etterlater seg nevneverdige spor i historien. Han ble med i et parti som hadde en struktur og en arbeidsstil hvor hans paranoide personlighet bidrog til at han kunne manøvrere seg frem til en lederposisjon. Når han så først hadde oppnådd dette, bidrog de samme egenskaper til å sikre ham makten i lang tid. Men samtidig kan man si at hans paranoide personlighet førte til et «brutalt overspill» av det som selv for en diktator var rasjonelt nødvendig for å beholde makten. Når hans grusomme spor i historien skal «forstås» – så langt det er mulig – så må også de irrasjonelle psykologiske aspekter ved hans personlighet være med i bildet.

Adolf Hitler (1889–1945)

Hitler er naturlig nok blitt et «paradekasus» innen politisk psykologi. De mange irrasjonelle aspekter både ved førerens personlighet og ved nazismen har vært kilde til en strøm av litteratur i ettertid (14). Man har gravd etter nye detaljer fra hans barndom og i hans familie, og flere til dels spekulative utviklingspsykologiske teorier er kommet. Medisinske journaler er saumfart for å finne somatiske delforklaringer. Det er blant annet hevdet at hans økende fysiske stivhet, skjelling i venstre arm og tiltakende affektlabilitet var et klart tegn på at han hadde Parkinsons sykdom.

Personlig mener jeg at den kanskje mest

treffsikke beskrivelse av Hitlers psykopatologi fortsatt finnes i Johan Scharffenbergs lange kronikkserie i Arbeiderbladet, skrevet på et bemerkelsesverdig tidlig tidspunkt, i 1933, det året Hitler kom til makten. Blant de forhold Scharffenberg nevner og som etter hans oppfatning særlig dokumenterer Hitlers psykiske symptomer og avvik skal fremheves:

– Størhetsforestillingen om seg selv som Guds utvalgte. Den hadde sin rot i en opplevelse i november 1918, da han gassforgiftet lå på et lasarett i Flandern og var fortvilet over Tysklands nederlag. Da fikk han en åpenbaring hvor jomfru Maria stod foran ham og sa han skulle bli Tysklands frelser. Denne «messianske» selvpoppfatning ble styrket gjennom hele hans karriere ved en massiv førerkultus.

– Jødehat og rasemystikk. Verken antisemitisme eller rasehovmod var noe nytt i Europa, men i Hitlers forestillingsverden fikk begge deler en grotesk og intens emosjonell hatefull utforming. I *Mein Kampf* skrev han at nasjonalsosialismens fremste oppgave var å åpne det tyske folks øyne for «jøden som den sanne fiende av vår nuværende verden og vie alt sitt alminnelige hat mot menneskehetens onde fiende, den virkelige opphavsmann til all lidelse» (15). Som jødens fremste motstander står «arieren – menneskehetens Prometheus fra hvis lyse panne geniets guddomsgnist til alle tider sprang frem».

30. oktober 1933 stod den siste av Scharffenbergs 16 kronikker, som til sammen var på ca. 30 000 ord, på trykk. Konklusjonen er klar både hva angår Hitlers psykiske tilstand og de konsekvenser dette kunne få både for Tyskland og verden:

«De her nevnte trekk kan godt passe inn i et velkjent sykdomsbilde – den paranoide psykopat, nærmere bestemt profeten på grensen til sinnssykdom. Det kjennes gjennom hele historien eksempler på at denne type kan rive mennesker med seg og skape store bevegelser ved psykisk smitte. Det spilles høyt i Tyskland nu – hvor bærer det hen med en syk narr som fører? Narr eller frelser? Både narr og frelser? Det er det store spørsmål i Tyskland nu, ikke bare for Tyskland, men for hele vår kulturverden.»

Når man i dag kjenner den historiske fasit og famler etter å forstå hvordan det kunne gå til, så er det ikke nok å legge vekt på Hitlers vrangforestillinger om jøder og ariere. Hans irrasjonalitet på disse områder førte ikke til noe mentalt sammenbrudd, verken hos ham selv eller i hans bevegelse. Tvert imot inn gikk de paranoide ideer i en allianse med rasjonalitet og effektivitet. Derfor kunne nazismens intense jødeforfølgelser bli utformet som et moderne industrialisert foretagende. Som påpekt av den kjente sosiolog Zygmunt Bauman er det nødvendig å se nazismen ikke bare som et tilbakefall til det barbariske, men også som et utslag av den rasjonelle og instrumentelle side ved moderniteten (16).

Saddam Hussein (f. 1937)

I forbindelse med Gulf-krisen i 1991 oppstod en diskusjon om hva slags person Iraks leder Saddam Hussein egentlig var. Denne interessen for lederens psyke var ikke bare av ren teoretisk art. Det ble av strategisk interesse å vurdere om Saddam var en uberegnelig «madman» eller om det var mulig å anta hvilke reaksjoner man kunne forvente fra hans side når han ble stilt overfor ulike alternativer. Jerold Post, som er leder av den amerikanske regjeringens senter for analyse av personlighet og politisk atferd, laget en *psykologisk profil* som ble presentert både for militærkomiteen og utenrikskomiteen i Representantens hus. Den ble senere publisert i *Political Psychology* (17). Profilen, som er basert på biografisk materiale og politiske dokumenter, fremhever blant annet: Saddam Husseins barndom var preget av at hans far døde tidlig. Derfor fikk en onkel på morsiden, Kairallah, stor innflytelse på ham. Kairallah var en ekstrem nasjonalist som hadde kjempet mot britene under opprøret i 1941 og sittet fem år i fengsel. Senere fikk han betydelig politisk innflytelse som guvernør i Bagdad. Ifølge Post overførte han sitt hatefulle forhold til utlendinger til sin nevø, noe som viste seg ved at Saddam Hussein senere trykte opp en politisk pamflett som onkelen i sin tid hadde forfattet. Den hadde tittelen: *Tre som Gud aldri skulle ha skapt: persere, jøder og fluer*. Parallelt med fiendtlighet og mistro overfor fremmede utviklet Saddam Hussein storhetsforestillinger om seg selv og identifiserte seg med gamle heroiske skikkelser – blant dem Nebukadnessar, som erobret Jerusalem i 686 f.Kr., og Saladin, som gjenerobret Jerusalem etter korstogene i 1187 e.Kr.

Saddam Husseins politiske karriere har vært preget av hensynsløs vilje til å erobre makten og deretter holde på den. Han sluttet seg tidlig til det revolusjonære Bath-partiet og var aktiv i attentatet mot statsminister Abd al-Karim Quasim i 1959, men måtte flykte til Egypt da dette kuppet slo feil. Han var tilbake i Bagdad i 1963, og kom til makten ved et kupp hvor han ble hjulpet frem av sjefen for den militære etterretning Abdul Razzaz al Nayef, som han kort tid etterpå myrdet.

Etter at han ble president i 1979, har han initiert mange dramatiske handlinger. Han invaderte Iran i 1980 i troen på en snarlig seier, men mislyktes og fikk en langvarig krig med store tap. Han slo brutalt ned et kurdisk opprør med kjemiske våpen. I august 1990 invaderte han Kuwait, noe som resulterte i «operasjon Ørkenstorm», med store tap og veldige materielle ødeleggelser.

Likevel har han beholdt makten, på tross av at de internasjonale sanksjoner påfører befolkningen sult og store lidelser.

Det som ifølge Post kjennetegner Saddams politiske handlingsmønstre, er at han føler seg omgitt av en fiendtlig verden (som han selv ved sin politikk har bidratt til å skape).

Saddam Hussein (f. 1937)

Han har begrensede kunnskaper om internasjonale forhold og har rådgivere som ikke tør si ham imot. Fiendtligheten overfor omverdenen er forbundet med storhetsforestillinger om seg selv, som vedlikeholdes gjennom en enorm personkultus. Dette fristet ham til å innta rollen som den eneste helt som står opp mot USAs krigsmaskin. Det har tilfredsstilt hans narsissisme, men fått tragiske konsekvenser for hans eget folk. Hans ubendige vilje til å beholde makten er forbundet med en ufølsomhet overfor andre, noe som gjør at han neglisjerer omkostningene for sitt land og sitt folk.

Post konkluderte i sin høringsuttalelse til Kongressen med at Saddam Hussein var et tilfelle av «ondartet narsissisme» hos en «destruktiv karismatiker» som søker å beholde makten over sine slagne og lidende tilhengere ved å kaste skylden på ytre fiender. Hans messianske ambisjon om uinnskrenket makt, fraværet av samvittighet og uhemmet villighet til aggresjon kombinert med et paranoid perspektiv på verden gjør ham til en farlig politisk aktør. I pressituasjoner vil han neppe søke martyrdøden, men søke å overleve for enhver pris. Han vil kunne bøye seg for makt, som er det eneste språk han forstår, men et slikt maktspråk må formidles med tilstrekkelig klarhet og troverdighet.

Den psykologiske profil av Saddam Hussein som Post skisserer, kan nok kritiseres ut fra et tverrkulturelt perspektiv. Vestlig psykiatri har en tvilsom fortid med naive og rasistiske beskrivelser av psykologisk fenomener i den tredje verden (18). Begreper som «ondartet narsissisme» er jo tydelig preget vestlig tankegang og er vel noe dristig å anvende overfor karismatiske lederskikkelser i en arabisk kulturell og historisk kontekst.

Paranoid tenkning i demokratiske stater

Eksemplene i det foregående har vist de store problemer som kan oppstå når en leder

med paranoide ideer erobrer statsmakten og får anledning til å utfolde seg gjennom diktatoriske fullmakter. Men også under demokratiske regimer kan det oppstå politiske og ideologiske bevegelser som målbærer et tankegods hvor mistenksomheten mot andre antar urimelige proporsjoner samtidig som eget budskap oppvurderes og fremstilles som det eneste saliggjørende. Her kan det være gråsoner hvor det er vanskelig å skille realitetene fra oppkonstruerte fiendebilder. Men noen ganger vil språkbruk og handlingsmønstre forstørre og fordreie motstandere på en slik måte at en paranoid tankegang blir synlig. De følgende eksempler er hentet fra amerikansk politisk psykologi, hvor man har tradisjon for å gå ganske langt i åpenhjertige analyser og diskusjoner både av navngitte ledere og deres tilhengere. Eksemplene viser at analoge sosialpsykologiske prosesser forekommer både ved sekulære og religiøse bevegelser med ulikt ideologisk innhold.

Joseph McCarthy (1908–57)

Robins & Post hevder at McCartys kamp for utrensning av kommunist sympatisører i 1950-årene var et typisk eksempel på hvordan en berettiget politisk mistanke kan utvikle seg til en slags kollektiv paranoia. Omkring 1950 var det vel et realpolitisk grunnlag i USA for å engste seg for kommunistisk ekspansjon. Jernteppet hadde senket seg i Øst-Europa, kommunismen hadde seiret i Kina og spionsaker internt i USA hadde skapt frykt for illojalitet og forræderi blant mennesker i betrodde stillinger. Det var på denne mark av ulmende frykt og mistenksomhet at Joseph McCarthy kastet bensin da han 9. februar 1950 i en tale i Wheeling i Vest-Virginia hevdet at han hadde informasjon om at mer enn 200 ansatte i sentrale stillinger i staten var medlemmer av kommunistpartiet. Påstanden ble aldri bevist, og det er uklart om han trodde på den selv. Men han trengte en sak for å bli gjenvalgt. Det ble han, og i de nærmeste år spilte han en sentral rolle i høringer og undersøkelseskomiteer som ble satt opp for å avsløre «uamerikansk» virksomhet. Dersom slike komiteer ikke kunne bekrefte mistanken, ble medlemmene av komiteene ofte beskyldt for selv å stå i ledtog med de mistenkte – et typisk trekk ved paranoid strategi. McCarthy fikk ytterligere vind i seilene som følge av Koreakrigen. Mange uavhengige intellektuelle ble beskyldt for manglende patriotisme og undergravningsvirksomhet. Dette var bakgrunnen for en opprivende strid ved University of California fordi det ble forlangt at alle ansatte skulle underskrive en særskilt utarbeidet lojalitetsed.

McCartys beskyldninger omfattet i årene 1950–54 stadig flere, og inkluderte til slutt også fremtredende medlemmer i administrasjonen til den sittende Eisenhower-regjeringen, som var utgått fra hans eget parti. Hans virke ble til slutt i desember 1954

stoppet av senatet og hans innflytelse tapte seg gradvis. Robins & Post sammenlikner de sosialpsykologiske prosesser under McCarthy-perioden med en berømt heksejakt ved Salem i Massachusetts i 1692 (19). Denne startet med enkelte besvimelsesanfall hos noen unge kvinner. Tidens tro på hekser utløste en jakt på hvem som stod bak, og mistanken og forfølgelsen rettet seg stadig oppover mot autoriteter i lokalsamfunnet og førte til flere henrettelser. Verken under McCarthy-perioden i 1950-årene eller i Salem i 1692 er det sikkert at de som fremførte anklagene, virkelig trodde på det de sa. Det som er sikkert, er at de var «paranoide agitatorer og aktivister» som fant en hensiktsmessig og plausibel adressat for et budskap preget av angst og mistenksomhet.

På parti med Gud

I 1942 utgav den norske psykiateren Hans Evensen arbeidet *Profetskikkelser i lys av rettspsykiateren*. Han mente det hastet med utgivelsen, idet slike tilfeller var blitt sjeldne på grunn av at «troen på overnaturlige krefters inngripen i dagliglivets hendelser ved den stigende opplysning har tapt sin tidligere makt over sinnene» (20). Dette var nok en utviklingsoptimistisk feilvurdering. I løpet av de senere årtier har det dukket opp bevegelser som viderefører en lang historisk tradisjon – ikke minst i europeisk politikk – i å påberope seg autoritet ved å proklamere at Gud er på ens side. Da låses tankegangen fast i et fordreid mønster hvor motstanderne demoniseres og eget budskap og egen strategi lanseres som oppdrag fra en høyere makt. Verken kristendommen, jødedommen eller islam er gått fri for disse tendenser. Selv om majoriteten av tilhengere av disse religionene tar avstand fra vold, finnes det atskillige eksempler også på mord og terrorhandlinger begått i Guds navn.

Kristne nyfundamentalistiske bevegelser har fra 1970-årene utvist sterk motstand mot liberale holdninger til abort, pornografi og homofili, og de har hatt en positiv holdning til dødsstraff og sterkt militært forsvar. I diskusjonen har de ofte gått svært langt i å demonisere sine motstandere ved å sammenlikne den aktuelle abortpraksis med holocaust (21). Sterke ord i den politiske retorikk betyr naturligvis ikke at man er paranoid. De er snarere uttrykk for troen på at sterke virkemidler er nødvendig for å få gehør. Men det finnes ekstreme abortmotstandere som, inspirert av tankegangen om at abort er

mord, har påberopt seg retten til motvold. Aktivisten Martin Griffin som i mars 1999 myrdet direktør David Gunn ved kvinneklinikken i Pensacola, Florida, sa til politiet at han handlet «på vegne av Gud» (22). Med all respekt for genuin religiøs overbevisning vitner en slik fremstilling om at det er gjerningsmannen som har tatt sitt private gudsbilde med seg inn i sin irrasjonelle forestillingsverden. Det betyr ikke at det er noen psykose i klinisk forstand. Det er snarere uttrykk for en forvridd profetidentitet, skapt blant annet gjennom langvarig påvirkning i en ekstrem ideologisk bevegelse.

Jødiske ortodokse grupper og enkeltper-

Wannsee-villaen. www.geocities.com/Heartland/7071/wannsee.html

soner har ved flere anledninger begått terrorhandlinger som har vært begrunnet i religiøs virkelighetsoppfatning. Den mest dramatiske handling skjedde 4.11. 1995 ved mordet på statsminister Yitzak Rabin. Det ble utført av en ung jødisk jusstudent, Yigal Amir, som hevdet at han handlet «alene på Guds ordre og ikke hadde noen anger». Kort tid etterpå uttalte også Avishai Raviv – lederen av den forbudte høyreekstremistiske organisasjonen Eyal – at han beundret Amir for «hans alvor og at han stod ved sine ord – fordi Rabin jo var ansvarlig for mordet på hundrevis av jøder» (23).

Innenfor islam finnes det flere grupperinger som utfører terrorhandlinger og som begrunner dette med en ideologi preget av ekstreme fiendebilder og forherligelse av egen sak. Hamas hevder for eksempel i sitt charter (artikkel 22) at en jødisk sammensvergelse i dag kontrollerer presse og kringkasting over hele verden og at denne «stod bak den franske revolusjon, den russiske revolusjon og de fleste revolusjoner i verden». I artikkel 32 begrunnes dette ytterligere ved å hen vise til «Zions vises protokoller», som er et gammelt antisemittisk såkalt bevis på eksistensen av en jødisk konspirasjon for verdensherredømme (24).

Rasjonalitet og patologi i politikken

I denne artikkelen har søkelyset vært rettet mot konsekvensene av at mennesker med

personlighetsforstyrrelser får lederposisjoner. Det er særlig argumentert for at paranoide forestillinger om fiender og overdrevne storhetsforestillinger om seg selv kan få følger av enorme dimensjoner. Dette betyr ikke en psykologisk reduksjonisme av problemet, men er en påminnelse om at når tanker og følelser kommer på avveie, kan det gripe inn i den politiske beslutningsprosess på en skjebnesvanger måte.

Oppmerksomheten har også bevisst vært rettet mot lederens personlighet. Jeg har ikke behandlet den andre viktige psykologiske side av saken – befolkningens mottakelighet for slike budskap, som for øvrig også har en

lang forskningstradisjon innen den politiske psykologi. Antydningvis kan her nevnes studiene til Adorno og medarbeidere fra 1950 (25) og Rokeach fra 1960 (26). De har dokumentert og analysert at behovet for autoritet og enkle dogmatiske tankemønstre er til stede i betydelig grad i en befolkning. Det utgjør et slags latent psykologisk potensial som en autoritær leder kan mobilisere som støtte

for sin politikk. De katastrofale følger synes særlig å oppstå når ledere med personlighetsforstyrrelser ikke blir så mentalt forstyrret at de mister styringsevnen. Nettopp ved at så mange rasjonelle komponenter samtidig er intakte, beholdes makten og muligheten til effektivt å sette de irrasjonelle, patologiske og umoralske ideer ut i livet.

Et overbevisende symbol for denne groteske allianse mellom det rasjonelle, det patologiske og det onde er den idylliske Wannsee-villaen utenfor Berlin. Her er det stilfulle saler, lange konferansebord og store vinduer med utsikt over hagen og den vakre innsjøen. På veggene henger bildene av de korrekte og pliktoppfyllende byråkratene som deltok på konferansen som fant sted 20.2. 1942. De sirlige referatprotokollene vitner om effektivt og «rasjonelt» arbeid for å løse problemene knyttet til «den endelige løsning av jøde-spørsmålet». Men formålet med denne «rasjonelle» arbeidsøkt var å sette ut i livet en plan som hvilte på Hitlers forestillinger om at den ariske rase var truet av en verdensomspennende jødisk konspirasjon. Hitlers forestillinger på dette punkt var både paranoide og realitetsbristende. Dermed oppstod den farlige blandingen av rasjonell effektivitet og paranoid patologi. Når denne kombinasjon igjen ble blandet med hat og en ufattelig ondskap, oppstod historiens mest destruktive prosjekt i moderne tid.

Litteratur →

→

Litteratur

1. Robins RS, Post KM. Political paranoia. New Haven: Yale University Press, 1997: 1.
2. Shapiro S. Notes on illness and death in American presidents. *Advances, The Journal of Mind-Body Health* 1992; 8: 62–9.
3. Lavik NJ. Helse og politisk lederskap. *Tidsskr Nor Lægeforen* 2000; 120: 1185–8.
4. Garret GF. An online encyclopedia of Roman emperors – DIR Caligula. www.roman-emperors.org/gaius.htm.
5. Suetonius. Lives of the Caesars: Caius Caligula. Internt Ancient history sourcebook. www.fordham.edu/halsall/ancient/suetonius-index.html (16.4.2001).
6. Katz RS. The illness of Caligula. *Classical world* 1971; 65: 223–5.
7. Benediktson BT. Caligula madness. Madness or interictal temporal lobe epilepsy. *Classical world* 1988; 82: 370–5.
8. Garret GF. An online encyclopedia of Roman emperors – DIR Caligula. www.roman-emperors.org/gaius.htm s. 2. (16.4.2001).
9. Robins RS, Post JK. Political paranoia. New Haven: Yale University Press, 1997: 269.
10. Brezinski Z. The grand failure. New York: Collier, 1989: 23–7.
11. Robins RC, Post JM. Political paranoia. New Haven: Yale University Press, 1997: 265.
12. Tucker RC. Stalin as a revolutionary 1879–1929. New York: Norton, 1973: 80.
13. Robins RC, Post JM. Political paranoia. New Haven: Yale University Press, 1997: 275.
14. Lavik NJ. Makt og galskap. Oslo: Pax, 1990.
15. Hitler A. Mein Kampf. 14. opplag 1932: 724–5. Gjengitt etter: Scharffenberg J. Hitler – frelser eller narr. *Arbeiderbladet* 30.9.1933.
16. Bauman Z. Modernity and the Holocaust. Cambridge: Polity press, 1989: 6–12.
17. Post JM. Saddam Hussein of Iraq. *Political Psychology* 1989; 12: 179–89.
18. Lavik NJ. Rasismens intellektuelle røtter. Oslo: Tano Aschehoug, 1998: 92–102.
19. Robins RC, Post JM. Political paranoia. New Haven: Yale University Press, 1997: 22.
20. Evensen H. Profetskikkelser i lys av rettspsykiatrien. Tillegg til den rettsmedisinske kommisjons beretning for året 1942. Oslo: Rettsmedisinsk institutt, 1942.
21. Robins RC, Post JM. Political paranoia. New Haven: Yale University Press, 1997: 171.
22. Allen C. Pro-life hate: violence in the name of God. *Reform judaism* 1994; 6: 10–6.
23. Robins RC, Post JM. Political paranoia. New Haven: Yale University Press, 1997: 165–7.
24. Robins RC, Post JM. Political paranoia. New Haven: Yale University Press, 1997: 156–8.
25. Adorno TW, Frenkel-Brunswik E, Levoson D, Sanford N. The authoritarian personality. New York: Harpers, 1950.
26. Rokeach M. The open and closed mind. New York: Basic books, 1960.

○

Annonse